

KUML

ÅRBOG FOR JYSK ARKÆOLOGISK SELSKAB
1956

KUML

ÅRBOG FOR JYSK ARKÆOLOGISK SELSKAB

1956

With Summaries in English

UNIVERSITETSFORLAGET I AARHUS

1956

Forside:

Grauballemandens højre hånd.

Redaktion:

P. V. GLOB

Copyright 1956

by

Jysk Arkæologisk Selskab

Printed in Denmark

by

Aarhus Stiftsbogtrykkerie A/S

Clichéer:

Hammerschmidt - Århus

INDHOLD

<i>Harald Andersen</i> : Afsked med ådalen	7
<i>Svend Jørgensen</i> : Kongemosen	23
<i>S. Vestergaard Nielsen</i> : Vindblæs-fundet	41
<i>C. J. Becker</i> : Fra Jyllands ældste jernalder	50
<i>Oscar Marseen</i> : Oldtidsbrønde	68
<i>Haakon Hougen</i> : Vindumhede-fletningene og kærlighetsknop	86
<i>P. V. Glob</i> : Jernaldermanden fra Grauballe	99
<i>Svend Jørgensen</i> : Grauballemandens fundsted	114
<i>Willy Munck</i> : Patologisk-anatomisk og retsmedicinsk undersøgelse af mose- liget fra Grauballe	131
<i>Carl Krebs</i> og <i>Erling Ratjen</i> : Det radiologiske fund hos moseliget fra Grau- balle	138
<i>C. H. Vogelius Andersen</i> : Forhistoriske fingeraftryk	151
<i>G. Lange-Kornbak</i> : Konservering af en oldtidsmand	155
<i>Henrik Tauber</i> : Tidsfæstelse af Grauballemanden ved kulstof-14 måling	160
<i>P. V. Glob</i> : Et nybabylonisk gravfund fra Bahraíns oldtidshovedstad	164
<i>Harald Andersen</i> : »- Der skal ikke lades sten på sten tilbage«	175
<i>Peder Mortensen</i> : Barbartemplets ovale anlæg	189
<i>P. V. Glob</i> : Rekognoscering på Qatar	199
Jysk Arkæologisk Selskab	203

CONTENTS

<i>Harald Andersen</i> : The Weapons in the Illerup Valley	21
<i>Svend Jørgensen</i> : Kongemosen - A Mesolithic Site in the Bog Aamosen, Zealand	38
<i>S. Vestergaard Nielsen</i> : Vindblæs - A West Himmerland Bronze-Smithy ...	48
<i>C. J. Becker</i> : A Pre-Roman Iron Age Cemetery at Nim in East Jutland ...	65
<i>Oscar Marseen</i> : Prehistoric Wells	83
<i>Haakon Hougen</i> : How and Why the Knot in the Vindumhede Plait was tied - and two Related Norwegian Knots	97
<i>P. V. Glob</i> : The Iron Age Man from Grauballe	111
<i>Svend Jørgensen</i> : The Finding-Place of Grauballe Man	128
<i>Willy Munck</i> : Pathological-anatomical and Forensic-medicinal Investigation of the Peat-bog Body from Grauballe	136
<i>Carl Krebs</i> and <i>Erling Ratjen</i> : The Radiological Examination of the Peat- bog Body from Grauballe	150
<i>C. H. Vogelius Andersen</i> : Prehistoric Fingerprints	154
<i>G. Lange-Kornbak</i> : Grauballe Man - the Conservation Process	158
<i>Henrik Tauber</i> : Dating of Grauballe Man by Carbon-14 Measurement	163
<i>P. V. Glob</i> : A Neo-Babylonian Burial from Bahrain's Prehistoric Capital ..	172
<i>Harald Andersen</i> : The Building by the Barbar Temple	186
<i>Peder Mortensen</i> : The Temple Oval at Barbar	195
<i>P. V. Glob</i> : Reconnaissance in Qatar	201

„— DER SKAL IKKE LADES STEN PÅ STEN TILBAGE“

HARALD ANDERSEN

Nær det store, stenbyggede »Barbartempel«¹⁾ ligger en lille ruinhøj – een af de mange vorter i Bahraíns knoppe ansigt. Når netop denne høj fremfor mange lignende iår blev skåret op, skyldes det dels dens mulige forbindelse med tempelbygningen, dels at der i dens top sås spor af gammel stenbrydning. Her, hvor der engang har været noget for plyndringsmænd, kunne der måske også være noget for os.

Ruinhøjen blev undersøgt efter en metode, som med held kan anvendes, når man står overfor undersøgelsen af en flad og bred højning, om hvis indhold man kun har vage anelser. To grøfter – een meter brede – blev lagt vinkelret på hinanden, sådan at de skar hinanden i højens centrum. Ved at udgrave disse grøfter blev der hurtigt skabt klarhed over, hvad højen indeholdt, således at den øvrige udgravning kunne lempes derefter. De lodrette snitvægge i grøfterne gav samtidig oplysning om højens opbygning – oplysninger, som lod sig fastholde i tegning og fotografi. Den tilmålte tid og den lidet effektive arbejdskraft tillod ikke en fuldstændig bortgravning af højen, men på grundlag af de i korsgrøften gjorte erfaringer anlagdes en række udgravningsfelter, hvis undersøgelse i hovedsagen klarlagde fundets problemer, i hvert fald for så vidt angår det rent konstruktive. Det er ikke sandsynligt, at en fuldstændig blotlæggelse af fundets genstand ville have nedsat antallet af ubesvarede spørgsmål af nogen betydning.

Ruinhøjen viste sig at dække over en bygning rejst i materialerne sten og gips. Skaberen af dette værk må have båret sig omtrent således ad: På den flade slette har han ladet lægge et gulv af gips med indstøbte sten. På dette gulv har han rejst to kvadratiske mure, den ene uden om den anden. Ydermuren når ikke helt ud til randen af gipsgulvet, men lader et fortov frit. Mellem de to mure er der en smal gang bygningen rundt. Alt i alt et såre enkelt og ukompliceret anlæg.

Der kan være grund til – uden alt for megen fordybelse i detaljer – at se lidt nærmere på bygningens enkelte dele. Gipsgulvet har vistnok været omtrent kvadratisk. Desværre er nordranden helt brudt op, så sikkerhed kan ikke hentes. Hvor mål kan tages, er bredden omkring ved 24 meter, tykkelsen 30–40 cm. Gulvets rand er gnavet som af mus hele vejen rundt, hvad et blik på planen fig. 2 vil overtale om. På et eller andet tidspunkt har voldsmænd her taget for sig af retterne. På lange strækninger følger opbrydningen inderkanten af ydermuren, hvilket nok vil sige, at det er om denne mur, ødelæggernes interesse har samlet sig. Et enkelt sted i nord er man gået længere ind, helt ind til og ind i indermuren; men ellers har man ladet gulvet inden for murene nogenlunde urørt. Dog: Netop i centrum af bygningen er gulvet gennembrudt. Et stort uregelmæssigt hul er slået. Hvorfor? Det er et spørgsmål, som der skal vendes tilbage til nedenfor.

Gulvet er naturligvis anlagt som fundament for murene. Men helt vellykket har denne fundamentering ikke været, for gulvet er mod øst og nord helt gennemsat af revner, hvoraf nogle er så store, at man mageligt kan stikke sin hånd deri. Der er ikke tvivl om, at det er murenes – specielt ydermurens – tryk, der har

Fig. 1. Således præsenterede bygningens frilagte sydøst-fjerdedel sig på baggrund af Barbar's palmehaver. Over gipsgulvet – inden for det vejrbitte fortov – rejser sig de forslæde rester af ydermuren, og længere inde aner man indermurens ujævne aftryk. Mellem murene ses rester af et af de gipslag, som har udfyldt gangen. Det fortsætter i billedets baggrund og drejer om sydvesthjørnet, hvor kulien Ibrahim står.

This is the appearance of the uncovered SE quarter of the building against the background of Barbar's date plantations. Upon the plaster floor – beyond the weatherbeaten sidewalk – the battered remains of the outer wall rise, and further in the uneven impress of the inner wall can be made out. Between the walls can be seen the remains of one of the layers of plaster which filled the passage; it continues in the background of the illustration and turns the SW corner.

fået gulvet til at give efter. Hvordan ydermuren har befundet sig efter en synkning på 30–40 cm, ved vi ikke, men revnefri er den vel næppe sluppet fra det, og afstivning eller sikring på anden måde har nok været nødvendig for at forhale katastrofen.

Mod indermuren er stenbryderne faret hårdt og systematisk frem. Ikke en sten har de levnet, men murens aftryk stod de fleste steder tydeligt prentet i gipsgulvet. Selv mod nord, hvor sporene af muren var svage, og hvor gulvet var delvis opbrudt, kan der ikke være videre tvivl om murens placering. Om murens højde kan der af gode grunde intet siges, murtykkelsen derimod ser ud til de fleste steder at have været omkring $1\frac{1}{2}$ m. Ydermuren var brækket ned på en langt mere planløs måde. Mange steder har man – som allerede nævnt – ikke alene taget hele muren, men også gulvet under den og fortovet foran den. Andre steder har man sparet gulvet, sådan at et aftryk står tilbage, ja på tre steder har man endogså nådigt levnet stykker af selve muren, dog kun af inder-siden, ydersiden er overalt – såvidt udgravningen afslørede det – borthugget. Den

bedst bevarede murrest fandtes i bygningens sydøsthjørne. Muren nåede her på et enkelt sted op til en højde af over een meter. Nogen æstetisk nydelse bibragte synet af dette murværk ikke beskueren. Vil man se murværk af klasse, bør man begive sig til det nærliggende Barbartempel. Vor mur var sammenflicket af dårligt tilhuggede kvadersten og marksten sammenstøbt med gips. Indersiden af muren var pudset med gips, og overalt i dette gipslag sås riller efter glattende fingre. Mærkeligt nok fandtes der uden for bygningens østside et antal store, regelmæssigt tilhuggede kvadersten af den samme lyse kalksten, som har fundet så rig anvendelse i det store Barbartempel²). Disse sten må antagelig have siddet i ydermuren. Den måde, på hvilken nedgravningsgrøfterne tegnede sig i jordlagene, taler i hvert fald stærkt imod, at de skulle have hørt til indermuren. Men sten af denne kvalitet er slet ikke fundet i det bevarede murværk. Kan de have hørt til en portopbygning? Af porte eller døre er der ikke fundet mindste spor i murværk eller murafttryk; men det kan skyldes, at der til døren har hørt en tærskel, som er brudt op sammen med selve muren. De fleste af de omtalte kvadersten ligger midt for østmuren, og det kunne jo passe meget godt for en dørs placering. Men hvorfor har man ladet de fine sten ligge og flyde i affaldsdyngerne? Man skulle dog synes, at det var dem, stembryderne først og fremmest var ude efter.

Ydermuren har, som aftrykkene viser, været ca. een meter tyk, altså noget tyndere end indermuren. Det er dog en mulighed, at den vestlige ydermur, hvor murværk var bevaret indadtil, men hvor murafttrykket udefter stod uklart, har været noget tykkere. Hvis muren har været af normaltykkelse, må fortovet udenfor muren have været usædvanlig bredt på dette sted. Som snittet fig. 3 viser, lå der på gipsgulvet uden for den bevarede murrest en stor klods af gips med indstøbte sten. Hvis denne klods er et stykke murværk på plads, må muren have haft en tykkelse på over $2\frac{1}{2}$ m. Da klodsens udadtil hviler i jord, er det dog sandsynligst, at her er tale om et stykke udvæltet murværk, og alt i alt er der nok mest grund til at tro på den tynde mur og det brede fortov, hvad så ellers grunden kan have været til, at fortovet har bredt sig mere på denne side af bygningen end på de andre.

Om ydermuren er endvidere at berette, at der på oversiden af den vestlige murrest fandtes en lille indridset tegning, en firkant omtegnet med en større firkant uden om hvilken igen en endnu større firkant. Tegningen kan minde lidt om en grundplan af selve bygningen – hvilket meddeles for anskuelighedens skyld og ikke som et tolkningsforsøg. Figuren, der jo er ridset ind i en brudflade, må være lavet, efter at ydermuren er brudt ned.

Bygningens indre rum, inden for indermuren, var i udstrækning ca. 12×12 m, gangen mellem murene var ca. $1\frac{1}{2}$ m bred, og fortovet uden for ydermuren var af vekslende bredde (fra under 1 m i øst til – sandsynligvis – ca. 3 m i vest). Vind og vejr havde tydeligvis slidt på fortovet øst og syd for bygningen. En tilsvarende forvitring sås derimod ikke hverken i gangen eller i det indre rum og mærkelig nok heller ikke på det vestlige fortov. I rummet inden for indermuren lå gulvets gips frisk og nylagt og tilsyneladende næsten ikke slidt. Her fremkom udgravningens pudsige fund. I gipsen sås mange tydelige spor af bare fætter. De mænd, der for årtusinder siden rejste bygningen, har gået på det nylagte gips-

gulv, før det var tørt, og mon de har høstet ros derfor af arbejdets leder? Disse brede aftryk af fødder, som aldrig har været spærret inde i sko, lignede til forveksling de spor, som de levende og nærværende kulier plantede i den løse udgravningsjord. Man greb sig i at tænke, at de gamle nok også i sind og arbejdsiver har været de nye temmelig lig. Den skødesløshed, som disse gamle spor, der ikke burde have været sat, fortæller om, kunne godt tyde i denne retning.

Ved siden af fodsporene var der enkelte aftryk af hænder. Eet af dem må efter størrelsen at dømmes stamme fra en barnehånd. Et sted stod et stykke af en flettet måtte aftrykt i gipsen, og på flere steder sås mærker af reb, som har været spændt ud tværs over gulvet, antagelig fra mur til mur. På tegningen fig. 2, hvor disse rebspor er markeret, vil man se, at to reb har været udspændt i nord-sydlig retning, eet i øst-vestlig. Da aftrykkene står svagt, er det meget muligt, at der kan have været flere reb, som ikke har efterladt sig spor. Man må vel formode, at disse reb har tjent til måling og afmærkning under bygningens opførelse.

Det er mærkeligt, at gipsgulvet, der, som vi har set, er taget i brug endnu før det var tørt, ikke senere hen synes at være blevet særligt flittigt betrådt. Havde

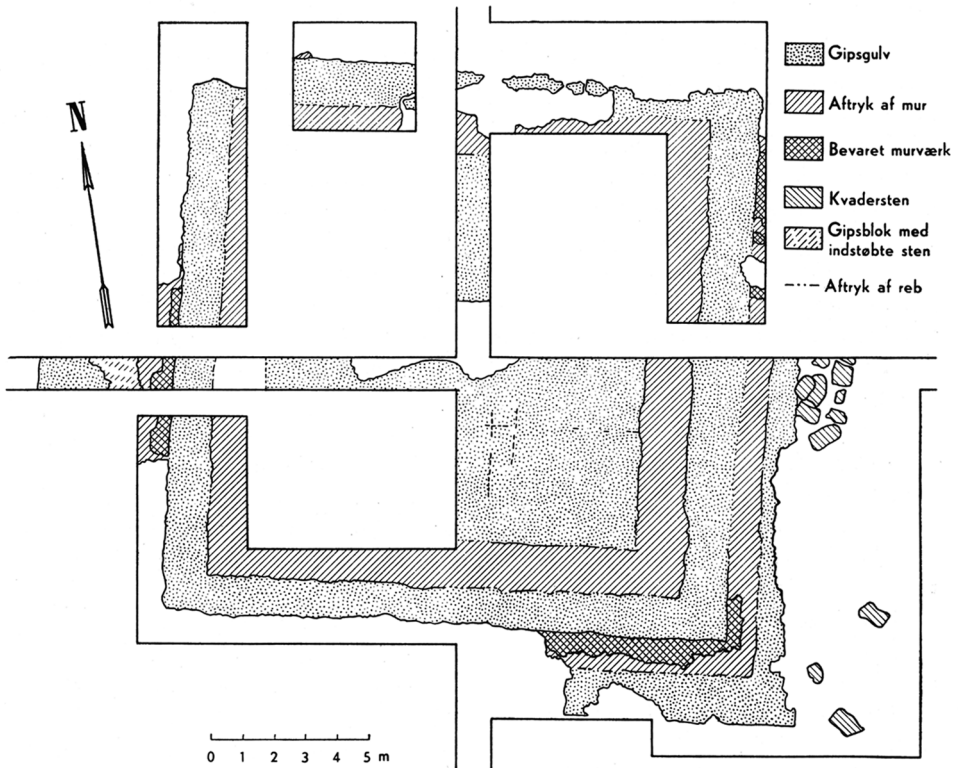

Fig. 2. Trods de store beskadigelser var bygningens symmetri iøjnefaldende. Af planen fremgår det, hvor stor en del af anlægget udgravningen frilagde.

Despite the degree of destruction the symmetry of the building was very obvious. The plan shows how large a part of the structure was laid bare by excavation.

det været tilfældet, ville den ret bløde gips have været slidt mere, end tilfældet var, og sporene ville have stået mindre tydeligt. Sagen har dog nok sin meget naturlige forklaring, der nærmere kan belyses af forhold, som blev iagttaget i gangen mellem de to mure. Her fandtes, som snittet fig. 3 viser, to tynde gipslag i forskellig højde over gulvet. Begge gipslagene – og som rimeligt er især det øverste – var blevet stærkt beskadiget ved murepbrydningerne, men der kan vist ikke være tvivl om, at de oprindeligt hver for sig har udfyldt hele rummet mellem murene og strakt sig hele bygningen rundt. På de få steder, hvor murværk er bevaret, kan man se, hvordan gipslagene har direkte forbindelse med ydermurens puds. (Se atter fig. 3). Disse gipslag kan næppe være andet end gulve lagt til at gå på, og man må da tænke sig, at det oprindelige gulv i gangen er blevet dækket med jord – jord, der enten er kastet ind med forsæt af mennesker, eller som tid efter anden er føjet ind under de støvstorme, som hænger denne egn af kloden, og som efterlader sig fine pulvertæpper udendørs som indendørs. Ovenpå dette jordlag har man ved passende lejlighed lagt et nyt gipsgulv, og siden har processen gentaget sig – måske endda flere gange, skønt udgravningen ikke lader os følge med længere end til gulv nr. 2.

Inde i bygningens indre rum er der ingen gipslag; men to hårde sammenkittede lag i jordfylden over gulvet svarer i niveau nogenlunde til gipslagene og kan meget vel tænkes at repræsentere gulvniveauer, som færdsel og måske kunstige bindemidler har gjort hårde. Hvis det er tilfældet, forstår man bedre det ringe slid på det oprindelige gulv.

I beretningen om denne bygning må et trist kapitel vies plyndringen. Plyndringsmænd og gravrøvere hører jo til arkæologiens værste fjender, og det er desværre et mindretal af verdens betydelige arkæologiske mindesmærker, der har undgået disse ildelugtende karles lyssky bedrifter. Det forhåndenværende tilfælde hører dog til slagsens interessantere. Der synes nemlig ikke alene at være tale om berigelsesforbrydelser. Her må, som vi straks skal se, stikke andet under.

Hvordan opbrydningen af indermuren er foregået, lod sig tydeligt aflæse i de lodrette snitvægge, hvoraf een ses afbildet fig. 3. Man har simpelthen gravet sig ned fra højtoppen og brudt stenene op uden at røre det nedenunderliggende gulv. Nedgravningsgrøften tegnede sig tydeligt i jordvæggene. Dens kerne var opfyldt med lagdelt sand. Det må betyde, at man efter udført gerning har ladet grøften stå åben (hvorfor skulle man også fylde den?), og at den efterhånden er sandet til – dog ikke mere, end at man allerede før udgravningens påbegyndelse kunne skelne grøften i højens overflade.

Ydermurens ødelæggelseslag ser noget anderledes ud. Opbrydningen af denne mur er som allerede berørt langt mindre planmæssigt udført end det tilsvarende arbejde ved indermuren. I de lodrette jordvægge ses grænsen for »opbrydningsgrøften« tydeligt indadtil (fig. 3), men ikke udad. Udefter ses overhovedet ikke tegn på nogen nedgravning; men brokke- og skærvelag fra nedbrydningen breder sig langt ud over bygningens og fortovets grænser, helt ud til foden af jordhøjen, hvilende på et niveau i højde med eller lidt over gipsgulvets bund. Sådanne forholdene i hvert fald ud i nord-, syd- og vest-snittene; i øst var billedet noget anderledes, men senere tiders gravninger kan muligvis her have grebet forstyrrende ind. Alt taler iøvrigt for, at bygningens yderside med fortov og nærmeste om-

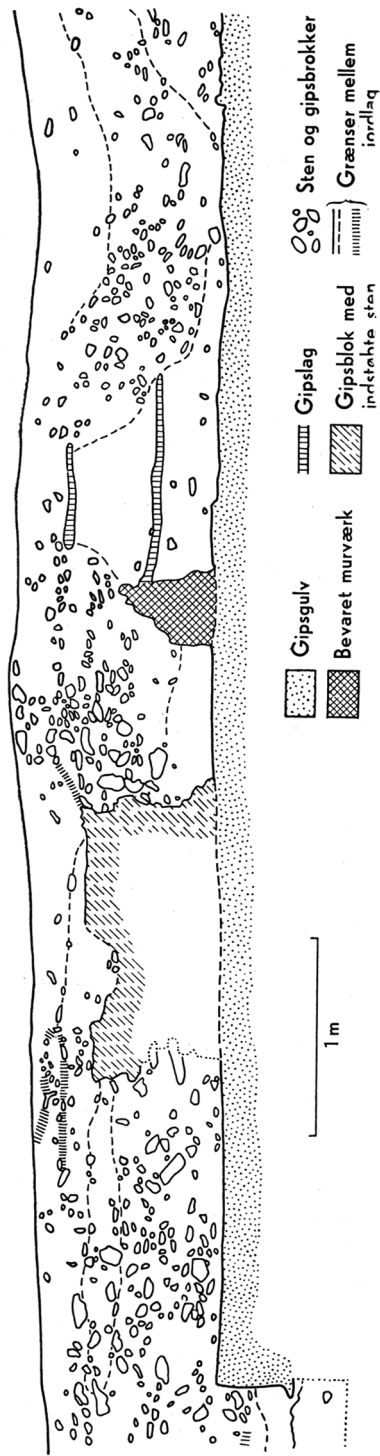

Fig. 3. Lodret jordvæg, optegnet i ruinhøjens vestlige del. Snittet gennemskærer gipsgulvet med fortov og »murek«. Til højre ses grøften, som har fjernet indermuren. Til venstre breder brokkedynngen fra ydermuren sig ud over fortovet og fortsætter uden for dette, ud af billedet. Mellem de to gennemgravede områder står en kile af urørt jord, som har undgået stenbrydernes spader. Heri ligger to gipslag.

Vertical earth face, drawn in the western portion of the "tell". The section cuts through the plaster floor, with sidewalk and "walls". On the right is the trench which removed the inner wall. On the left the heap of debris from the outer wall extends over the sidewalk and continues beyond it, out of the picture. Between these two disturbed areas stands a wedge of untouched earth which has escaped the stone-quarriers' spades. In it lie two plaster layers.

givelser slet ikke har været jorddækkede, da man gik løs på ydermuren. At man skulle have gravet jorden væk i vid og unødvendig omkreds om bygningen, før man tog fat på nedbrydningen, lyder jo mindre sandsynligt.

Vi er altså kommet i den mærkelige situation at måtte antage, at bygningens indre har været fyldt af anselige jordmængder, mens dens ydre har henligget frit og utildækket. Den ene af de to ovenomtalte muligheder, at jorden i bygningens indre skulle være føjet ind, må nok hermed siges at være aflivet, for sanddriverne måtte vel i så fald også dække bygningens forov og omgivelser, og det ville dog være mærkeligt, om man nøjedes med at rydde sandet væk ude, men ikke inde, hvor det dog kunne synes nok så rimeligt at gøre det. Tilbage står den anden mulighed, at jordlagene i det indre er bragt ind med forsæt. – Hvorfor? Kan det hænge sammen med den stærke nedsynken af bygningens nordøsthjørne, som tidligere er omtalt – en nedsynken, der fik gulvet i gangen til at slå dybe revner. Har man prøvet at planere det skæve gulv og gentaget forsøget senere, da gulvet er sunket yderligere? En hævning af gangens gulv kunne vel nok tænkes at afføde en hævning af gulvet i midterrummet til tilsvarende højde. Men disse jordlag synes unødvendigt tykke. Strengt taget var det vel nok, om man hævdede gulvet i den sunkne del af bygningen. Og hvorfor gips i gangen og ikke i inderrummet?

Skærver, brokker, gipsstykker, sten og stumper fylder ydermurens opbrydningslag i en tæt pakket masse, og øst for bygningen ligger der, som vi har set, uskadte kvadersten tilbage i dette lag. I grøften, hvor indermuren har stået, er der langt færre brokker. Denne bemærkelsesværdige forskel sås særlig tydeligt i nord- og sydsnittene, hvor indergrøfterne var næsten stenfrie. Kontrasten uddybes yderligere derved, at de ydre opbrydningslag jo har en langt større udstrækning og mægtighed end de indre. I ydermurens brokkelag må være materiale nok til et anseligt murværk, mens det vist ville blive en sørgelig mur, der kom ud af det, om man forsøgte at samle indermurens skærver. Nu er det jo muligt, at ydermuren virkelig har været betydeligt højere end indermuren – derom kan vi intet vide. Til gengæld ved vi, at indermuren var den tykkeste af de to mure, så nogen mægtighed må den vel have haft. Mon ikke forklaringen er den, at mens indermuren er fjernet, fordi man havde brug for stenene andetsteds, er ydermuren brudt ned for at ødelægge – for at gøre ubeboeligt. Det er, som hele det samlede udgravningsbillede taler i denne retning.

Bevæggrundene til de indtil nu omtalte ødelæggelsesværker synes altså at have været forskellige. Fælles er den efterstræbte genstand: bygningens murværk. Men hvad med nedbrydningen midt i bygningen? Hvad har man været ude efter her? Ved første øjekast synes det planløst og umotiveret at grave sig gennem 1½ m jordfyld, gennembryde et 30 cm tykt gipslag og fortsætte gravningen dybt ned i den urørte jord under gulvet. Men nedgravningen kan virkelig i de lodrette snitvægge følges helt fra højtoppen til 1¼ m under gipsgulvets bund. Kun en del af denne grube blev undersøgt ved udgravningen. Undersøgelsen viste, at grubens nederste del – fra gulvet og nedefter – var pakket med sten og brokker. Herimellem var flere store blokke af gips med indstøbte sten, åbenbart rester af gulvet, og – hvilket er bemærkelsesværdigt – fire store, omhyggeligt tilhuggede kvadersten af samme slags som dem, der blev fundet øst for bygningen. Omtrent i gulvhøjde sås nogle tynde jordlag, som må være aflejrede – afsat af vind eller vand.

Derover kom atter almindelig fyld med mange sten og brokker, dog ikke så mange som i bunden af hullet. Disse forhold må vel forklares sådan, at hullet først er blevet halvt tilfyldt, at det derpå har stået åbent en tid for sluttelig at blive helt tilkastet.

Formålet med denne mærkelige nedgravning? De store stenmængder gør, at vi må tro, at man også her har villet ødelægge, ikke bare skaffe sig byggemateriale. Men hvilken glæde kan man have haft af med stor ulejlighed at ødelægge en lille del af et gipsgulv? Sikkert ingen. Her må altså have været noget andet – et centralanlæg i den så symmetrisk anlagte bygning – som har gjort ødelæggelse umagen værd. Herom taler også de store kvadre, der vel har været bygningssten i dette anlæg. Men hvad kan det være for et anlæg, som man har ødelagt så grundigt, og hvorfor har man kastet til efter sig? Kan den dybe udgravning betyde, at anlægget har strakt sig ned under gulvniveau? En kumme eller brønd måske? Nogen brønd i almindelig forstand kan det nu ikke have været; dertil er dybden for ringe. Et alter?

Forklaringen er sandsynligvis ligetil. Her har stået en tagbærende pille. Det synes indlysende, at taget over et så stort rum ikke har kunnet bæres af murene alene. Hvis der altså har været et tag – hvis bygningen ikke bare har været en åben, uoverdækket gård – må der også have været bærende piller. Men spor af bærepiller er ikke fundet andetsteds i bygningen, så har der været nogen, må det være her. Når ødelæggerne har brudt gulvet op, ja når de endogså har gravet dybt ned under det, kan det skyldes, at de på betryggende måde har villet sikre sig mod, at denne vigtige bygningsdel nogensinde blev repareret. Og når hullet atter er tilkastet, kan det være fordi den lokale befolkning har ryddet op efter voldsmændene. Det kan jo tænkes, at bygningens rester stadig har haft beboelsesmæssig interesse. Her er altså to muligheder. Enten er der tale om en uoverdækket gård med et centralt anlæg af uvis art eller om et overdækket rum med en enkelt bærepille midt i. Mon ikke den sidste af de to løsninger har sandsynligheden for sig? Den kultiske forklaring af det mærkelige midteranlæg, som allerede svævede på læberne, går didhen, hvorfra den kom.

Bygningen er nu, om man så må sige, færdig fra arkæologens hånd. Det svage punkt er – her som i næsten alle arkæologiske husrekonstruktioner – taget. Vi har begrundet formodning om, at det har været der; men hvordan det nærmere har set ud, har vi ingen mulighed for at klarlægge. Vi ved ikke, om gangen har været overdækket, og om murhøjden ved vi kun, hvad man jo nok kunne gætte sig til, at den har været over een meter. Om de jordnære ting ved vi derimod, som vi har set, betydelig bedre besked. Arkæologisk erkendelse er jo på det nøjeste knyttet til jorden.

*

Hermed er tilendebragt beskrivelsen af de mere massive dele af fundet. Men disse er ikke alt. En stor mængde enkeltfund fandtes spredt over hele komplekset. Her var mængder af skår – rå lerskår, men også glaserede skår fra de højtliggende lag – her var bronzestumper i stort antal (nagler og ubestemmelige brudstykker), her var røde og blå glasperler, knogler og stumper af jordbeg. Af trækul fandtes en del, dog ikke nok til at antage, at bygningen er gået under i ild. Skårene var

ofte af den riflede keramik, som er fundet i stor mængde i det nærliggende Barbar-tempel, og som kendes fra de ældste kongegrave i Ur, dateret til ca. 3000 f. Kr.³). Vigtigt er det, at skår af denne slags fandtes talrigt under det nederste af de to gipslag i gangen, altså i et jordlag, der må stamme fra bygningens første brugstid. De to bygninger, den store og den lille, er altså højst sandsynligt samtidige, men da den store bygning er nedbrudt og genrejst flere gange og sikkert har bestået i et meget længere åremål end den lille, kunne man nok ønske en lidt nærmere indbyrdes datering. Måske tør man pege på, at de bevarede murrester i den lille bygning er fremstillet i en teknik, som, navnlig for afpuksningens vedkommende, minder meget om den, der er anvendt i den meget svære indhegningsmur, som omgiver Barbartemplet⁴), en mur, som må være blevet til på et sent tidspunkt i bygningens lange livsløb. Alt for megen vægt tør man dog nok ikke tillægge denne omstændighed, for man kan se murværk af næsten samme slags i moderne araberhuse i landsbyen Barbar. Man kan imidlertid også pege på, at der indstøbt i den lille bygnings gulv sidder flere tilhuggede sten – således en søjlestump – som tydeligt nok tidligere har haft anden anbringelse. Disse sten kan meget vel tænkes at stamme fra den store bygning og peger vel da nærmest mod dennes senere tid (evt. eftertid), idet man vel næppe har begyndt afklædningen af den store bygning, mens denne var frisk og nyopført. I samme retning peger måske også kalkstenskvadrene i den lille bygning. Disse sten svarer i materiale og huggeteknik ganske til brikkerne i den store bygnings mure og kan udmærket være hentet herfra; men ligheden kan naturligvis også skyldes, at det er de samme mestre, som har opført begge de to bygninger.

Mere end vage antydninger om de to bygningers indbyrdes alder giver disse forhold naturligvis ikke. Nye udgravninger og mere dybtgående studier af nabokulturerne kan vel senere bringe sagen adskillige skridt videre. Sammenfattende kan man sige, at den lille bygning næppe er ældre end det store Barbartempel. Dens tilblivelse falder snarest i dettes senere tid eller nærmeste eftertid.

Dette om tilblivelsen; men også ødelæggelsen er det af interesse at søge fastlagt i tid. Hvad ydermurens nedbrydning angår, kommer et heldigt fund os til nytte. Ovenpå det kompakte stenbrydningslag fra sydmuren fandtes en omfangsrig dyng af meget tykvægede skår. Disse skår kan ikke være tilfældigt sammenbragt. Det må være skårene af en enkelt eller nogle få store krukker, som er henkastet her oven på ruinerne af ydermuren. Skårene må altså være yngre end – evt. samtidige med – ydermurens ødelæggelse. Desværre lader karret eller karrene sig ikke – i hvert fald ikke på nærværende tidspunkt – datere. Ind mellem de tykke skår lå imidlertid riflede »Barbarskår«. De indgik i skårdyngen på en sådan måde, at det er vanskeligt at tænke sig, at her skulle være tale om tilfældig indblanding af jordfundne skår. Det må antages, at de hører til dyngen. Man fristes derfor meget til at tro, at ydermurens drastiske ødelæggelse falder allerede i »Barbartid«, og skårenes vidnesbyrd støttes jo af den før omtalte omstændighed, at bygningens fortov og omgivelser ikke var dækket af sammenføjet jord, da ødelæggelsen fandt sted, hvilket antagelig må skyldes, at bygningen har været i brug til det sidste.

Det er vel sandsynligt, at bygningens midterpille er ødelagt samtidig med ydermuren – de to bedrifter ligner jo hinanden på det pinligste. Derimod er der

Fig. 4. Årtusindgamle fodspor i bygningens gipsgulv. Nogle af sporene stod så tydeligt, at man klart kunne skelne fodens skæbnebestemmende linier.

Millennia-old footprints in the plaster floor of the building. Some of the prints were so clear, that the lines of fate on the sole could be distinctly made out.

al grund til at tro, at opbrydningen af indermuren er yngre, ja måske endda helt ung, sådan at årtusinder skiller de to begivenheder. Dette gælder naturligvis kun indermurens afsluttende opbrydning. Hvor meget der var tilbage af muren, da denne opbrydning fandt sted, kan vi ikke vide, men der er nok ingen grund til at tro, at indermuren fik lov at stå uskadt hen, da ydermuren fik sin bekomst. Som bevis på, at opbrydningen af den indre mur næppe er særlig gammel, kan nævnes, at plyndringsgrøften, da udgravningen påbegyndtes, endnu stod synlig i siderne på den lille ruinhøj, endnu ikke udslettet af flygende sand. Skade, at stenene i landsbyen Barbars huse ikke kan tale.

Vi har grund til at nære en besk taknemmelighed mod de folk, som brød indermuren op. Det er deres arbejde, som sætter den gamle nedbrydning i relief og lader os erkende den, som det den formodentlig er, nemlig en ødelæggelse foretaget af fjender. Verdenshistoriens ældste skriftlige overleveringer, der jo netop er knyttet til denne del af kloden, flyder over af beretninger om ødelæggelse – nej, udslettelse – af byer, templer og borge, om plyndring og brand, om hærværk i et format, som næppe senere er blevet overgået. Bymure brydes ned, huse jævnes med jorden. Grusdynger og gold ørken er, hvad fjenden efterlader sig.

Ikke sten på sten levnes⁵). I Bibelen møder vi disse beretninger, mest som profetier om kommende elendighed:

»Med sine hestes hove skal han nedtrampe dine gader; dit folk skal han hugge ned med sværdet og styrte dine stolte støtter til jorden. De skal rane din rigdom og gøre dine handelsvarer til bytte; de skal nedbryde dine mure og nedrive dine herlige huse. Sten, tømmer og ler skal de kaste i vandet. – Jeg gør dig til nøgen klippe, en tørreplads for net skal du være. Aldrig mere skal du bygges op⁶). Således forudsiger profeten Ezekiel ødelæggelsen af kystbyen Tyrus, og om verdensstaden Babels undergang varsler profeten Jeremias:

»Babels brede mur skal nedbrydes til grunden og dets høje porte opbrændes⁷). Profeten Esajas ser ødelæggelsen for sig:

»Staden ligger nedbrudt, stængt er hver boligs indgang. – I byen er øde tilbage, og porten er hugget i splinter⁸). Og han maner sit folk til selv at ødelægge de hedenske helligdomme:

»Derfor sones Jakobs brøde således –: At han gør alle altersten til sønderhuggede kalksten, at Asjerastøtterne og solstøtterne ikke mere rejser sig⁹).

Hvor ubønhørligt en sådan ødelæggelse blev gennemført, fremgår til overmål af assyriske skrifter, som monotont fortæller om byer, som blev ødelagt, brændt og gjort til ruinhobe. Træerne i deres haver blev omhugget, og salpeter strøet over landskabet. Kvæg og kostbarheder toges som bytte. Assyriekongen Tiglathpileser I (1115–1093 f. Kr.) beretter fra et af sine hærtog: »Kongen af Kumanî blev bange, da min mægtige stridsmagt avancerede, og omfavnede mine fødder. Jeg skånede hans liv. Jeg befalede ham at nedbryde byens store mur – og fra fundament til murtag ødelagde han den og gjorde den til en ruinhob¹⁰).

At disse beretninger stort set står til troende er forlængst bevist gennem udgravninger i Østens gamle kulturlande. I ruinhøjene ligger ødelæggernes onde efterladenskaber som daterende lag. De samme voldsomme begivenheder, som nu hjælper udgraveren til at udrede en bys eller en bygnings historie, var også for oldtidens mennesker faste støttepunkter for tidsopfattelsen. Et bestemt år i den babyloniske tidsregning bærer således den officielle betegnelse: Det år, i hvilket han (kongen) ødelagde Urs mure¹¹).

Assyriekongen Sankherib beretter om ødelæggelsen af Babylon (689 f. Kr.): »Efter at have ødelagt Babylon, knust dets guder og sabled dets folk ned oprev jeg dets jord – (kastede den) i Eufkrat og lod den føre ud til havet. Dens jordmasser nåede til Dilmun (Bahrain), og dilmunæerne så disse, og rædsel og angst for Ashur faldt over dem –¹²).

Således er ringen sluttet.

Lad os kaste et afskedsblik på den i fantasien genrejste bygning, hvis svære dobbeltmur hæver sig over sletten – en tung, fæstningsagtig kolos, om den havde ligget alene, men en grå dværg her, hvor den er nabo til den langt større og elegantere, hvidgrå tempelbygning. Gå ind ad porten, hvor den nu er, kryds gangen mellem de to mure og gå videre ind i den store firkantede sal med den lyse søjle i midten.

Vi kan gå rundt om og i den mærkelige bygning. Vi kan se og spørge. Men mure er ikke meddelsomme. Hvad har denne bygning været brugt til? Har det

været et almindeligt beboelseshus, eller har det haft andet formål? Hvorfor har man båret jord ind i bygningen og lagt nye gulve? Og hvad er det for folk, som har jævnet bygningen med jorden, som har brudt ydermuren ned og omstyrtet midtersøjlen, så at ikke engang gulvet under den blev skånet – som ikke har ladet sten på sten tilbage?

Endnu ved vi så lidt om Bahraíns fortid, og den ringe viden giver fantasien vingefang. De folk, vi vil studere, var jo primitive mennesker, for hvem mystiske og religiøse forestillinger spandt sig ind selv i dagligdagens simpleste hændelser. Mulighederne er mange, og spændende tolkninger flagerer som sommerfugle i ruinerne. Klogest dog nok at blive ved den jord, hvoraf især arkæologer er kommet.

*

SUMMARY

The Building by the Barbar Temple.

Close by the large temple at Barbar¹) lies a little tell, which was investigated in the spring of 1956. The tell was shown to cover a building of stone and plaster construction. Only portions of the building were uncovered, though enough to reveal in main outline the problems of the site. On the open plain a floor had been laid of stone-reinforced plaster. On this floor two squares of walling had been erected, the one within the other. The outer wall did not extend quite to the edge of the plaster floor, but left a sidewalk uncovered. Between the two walls a narrow passage goes all the way round the building.

The floor, which is somewhat damaged, was probably originally approximately square, with a width of about 24 metres. The damage has mainly affected the sidewalk which has been broken up in many places. Within the outer wall the floor is reasonably complete except for a large hole in the centre of the building. Towards the east and north the floor has subsided 30–40 cms. under the weight of the wall and is covered with deep cracks.

Stone robbers have dealt hardly with the inner wall. Not a single stone remains, but the impress of the wall in the plaster of the floor remained in most places clearly to be seen. The outer wall had been broken down much less systematically. In many places not merely the wall but also the floor under it had been taken; in other places the floor remained, and with it the imprint of the wall; and in three places there even remained portions of the wall itself – though only of the inner surface. The best preserved wall-fragment retained a height of about one metre. The masonry was coarse, put together of poorly shaped blocks and unshaped stones, all set in plaster. The inner surface of the wall was coated with plaster, and everywhere in this plaster layer could be seen the grooves left by smoothing fingers. Lying outside the eastern limits of the building, a number of large, regularly shaped ashlar blocks were found, of the same light-coloured limestone as was employed so liberally in the large Barbar temple²). These stones must have come originally from the outer wall, and belonged perhaps to a gateway; no other trace of door or gateway has been found, either in actual masonry or in imprint. A little geometrical drawing was found scratched on a stone in the outer wall; it must have been made after the wall was broken down.

Wind and weather had clearly worn hard upon the sidewalk to the east and south of the building. Neither in the passage nor in the inner enclosure, however, could similar signs of

wear be seen, nor, remarkably enough, on the sidewalk to the west of the building. In the space inside the walls the plaster of the floor lay fresh as though newly laid, apparently scarcely worn at all. In the plaster were many clear imprints of naked feet, a very few prints of hands and the impress of a woven mat. Clearly the floor was taken into use before the plaster was dry. At several points there were moreover impressions of ropes, which presumably had been stretched from wall to wall. The ropes probably served as measuring and datum lines during the erection of the building.

In the passage between the two walls two thin plaster layers were found at varying heights above the floor. Both layers – especially, as might be expected, the upper one – had been badly damaged when the walls were broken up, but there can scarcely be any doubt that they originally both stretched from wall to wall and all the way round the building. These plaster layers can hardly be other than floors laid to be walked on. The original floor must therefore have become covered with earth, and above this layer of earth a new floor has been laid. This process has later been repeated. In the centre of the building there was no plaster layer, but two hard layers in the earth covering the floor corresponded approximately in level with the plaster layers and may be assumed to represent the floor levels. These layers of earth supply the explanation of the noticeably slight amount of wear on the original floor.

The story of the destruction of the building contains features of interest. The inner wall has been broken up by the following process: the wall has been dug free, and the stones thereafter removed without any appreciable damage to the floor; the quarry trench has been left open and has later filled with drift sand; in this sand-filled trench only a few chips and fragments of stone were found. The case is very different in the layers which must be associated with the destruction of the outer wall. Here great heaps of fragments were found; in places the heaps stretched out over the sidewalk and far outside the area of the building. Everything points to the conclusion that the outer face of the building, its sidewalk and its surroundings were not covered with earth at all at the time when the outer wall was broken down.

It seems therefore that the interior of the building was filled with considerable amounts of earth, while its outer face lay free and uncovered. Why can this be? Can the filling of the interior of the building be connected with the considerable subsidence of the building's north-east corner? Was it an attempt to level the sloping floor?

The contrast between the lack of stone in the inner quarry trench and the great heaps of debris from the outer wall may probably be best explained thus: the inner wall was removed because there was need for stone elsewhere; the outer wall, on the contrary, was broken down to destroy, to render the building uninhabitable.

The destruction hole in the middle of the building could be traced from the top of the mound to a point $1\frac{1}{4}$ metres below the bottom of the plaster floor. The greater part of the hole was full of stone and building debris, among which were found large ashlar blocks of light-coloured limestone, carefully shaped. Here too the digging must have been destructive in intent, not aimed at obtaining building material. The object of destruction was probably a roof-bearing pillar; at least, if a roof to the wide central area be assumed there must certainly have been a supporting pillar at this point.

Scattered throughout the building were large quantities of potsherds – often of the ridged ware which is found in great amounts in the large Barbar temple, and which is known from the earliest Royal Graves at Ur, dated to about 3000 BC³). The ridged sherds were found in large numbers under the lower of the two plaster levels in the passage – in other words, in a layer which can with certainty be attributed to the first period during which the building was in use. The building is therefore probably contemporary with the large temple building, most likely with its latest phase; for the little building contained shaped stone (including the limestone block here described) which most probably came from the temple.

The destruction of the outer wall appears to have occurred at an early date in the building's life, while it was still in use. If the building had been an abandoned ruin at the time of this destruction the sidewalk and the surrounding area would certainly have been covered by drift sand. The discovery of a heap of sherds above the debris level from the south wall also supports the view that the destruction took place as early as the "Barbar Period". The destruction in the centre of the building seems most probably to have occurred at the same time

as the destruction of the outer wall. On the other hand, there is reason to believe that the breaking up of the inner wall – or at least its final removal – is of more recent, perhaps very recent, date.

The sudden and thorough destruction of the building must certainly be seen as the result of enemy action. In the earliest written records of this region of the world we find innumerable accounts of the violence which the victors employed towards the property of the vanquished.

Harald Andersen.

NOTER

¹⁾ KUML 1954, s. 142 og 1955, s. 178. ²⁾ KUML 1954, s. 143. ³⁾ KUML 1955, s. 188. ⁴⁾ KUML 1955, s. 187. ⁵⁾ Markus 13, 2: – der skal ikke lades sten på sten tilbage, alt skal brydes ned. ⁶⁾ Ezekiel 26, 11–14. ⁷⁾ Jeremias 51, 58. ⁸⁾ Esajas 24, 10–12. ⁹⁾ Esajas 27, 9. ¹⁰⁾ S. A. Pallis: Babylonisk Kultur, s. 180. ¹¹⁾ Sir Leonard Woolley: Ur i Kaldæa, s. 187. ¹²⁾ S. A. Pallis: Babylonisk Kultur, s. 214.